

Luther Márton, a pedagógus

Luther Mártonról, a teológusról, a hitújítóról könyvek és cikkek sokasága szól, s ebbéli tevékenysége széles körben közismert. Nem elhanyagolható azonban pedagógiatörténeti jelentősége sem, hiszen a reformáció nem kerülhette meg a gyermekhez való viszony és általában a nevelésemélet, az iskolarendszer kérdését sem.

A reformáció korának rövid neveléstörténete

Igazi változás a korábbi időkhöz képest az 1530-as évek elejétől következett be. Ekkor a világi hatalom megkezdte a kulturális intézmények megreformálását. Új iskolák jöttek létre, mivel a kolostori iskolák javait a protestánsok számára lefoglalták. Az új szellemű iskolákban megkezdődtek a helyszíni vizsgálatok (Schul- und Kirchenvisitationen). A változás nagyrészt annak volt köszönhető, hogy a reformátorok (élükön Luther) felismerték a köznevelés jelentőségét és hatalmát. Az újonnan alapított vagy megreformált iskolákban a humanista tanok mint az új hit szövetségesei (esetenként szolgálói) jelentkeztek. Az új szemlélet szerint ugyanis a humanisztikus műveltség megszerzése csupán eszköze a vallásos életre, az őszintén átélt, bensőséges vallásosságra (pietas) való nevelésnek. A korabeli egyetemek sem maradhattak ki a változásokból: erősödött a teológiai szellem és általánossá vált a lutheri vallás. Az igazi változás azonban nem az egyetemeken, hanem az alsó fokú népoktatásban jelentkezett.

Luther és az oktatás

A lutheri pedagógiai elképzelések nem mondhatók humanisztikusnak. Igaz ugyan, hogy ő is szorgalmazta a görög és a latin nyelv tanítását, de e törekvésében nem az antik kultúra iránti rajongás vezette, hanem az a meggyőződése, hogy a Szentíráshoz csak annak eredeti nyelvén lehet teljesen eljutni. „...Mert Isten a maga írását nem ok nélkül íratta meg csakis két nyelven, az Ószövetséget héberül, az Újat görögül. [...] Ha tehát Isten ezeket a nyelveket nemhogy megvetette, hanem a maga igéje számára mindenek fölött kiválasztotta, nekünk is kötelességünk őket mindenek előtt megtanulnunk. [...] Ha saját hibánkból elhanyagoljuk a nyelveket, nemcsak az Evangéliumot fogjuk elveszteni, hanem oda fogunk jutni, hogy sem latinul, sem németül helyesen beszélni és írni nem fogunk tudni. [...] Mi az oka hát, hogy a mi hitünk ilyen szegényteljes állapotba jutott? Az, hogy a nyelveket nem tudjuk; s itt nem segít más, mint a nyelvek tanulása.”¹

¹ Wagner: Luther als Pedagog (ford. és id. Fináczy; i.m., 211.)

Luthernek azonban be kellett látnia, hogy ez a program csak felső szinten valósítható meg. A falusi plébánosoknak, prédikátoroknak a görög és héber nyelv felesleges, a latin nyelvet kell minél jobban elsajátítaniuk, majd latin grammatikával, egyházi zenével, dialektikával, retorikával és poétikával kell foglalkozniuk. Az egyszerű nép számára elegendő az anyanyelven való írás-olvasás, de ugyanakkor Luther Márton szorgalmazta, hogy az egyházi elöljárók minden lehetséges eszközzel segítsék a tehetséges fiúk iskoláztatását, kiemelkedését.

Mindemellett természetesen szükséges volt a Biblia-fordítás, melynek munkáját Luther el is végezte. (A közhiedelemmel ellentétben nem elsőként. Az korábban született fordítások azonban nyelvezetükben alkalmatlanok voltak arra, hogy a köznép számára érthetőek legyenek.) A Biblia-fordítás elterjedésének és az egész reformáció térhódításának, mint köztudott, alapfeltétele volt a könyvnyomtatás megléte. „Manapság – a könyvek révén – nemcsak a Szentírás vált közkinccsé, hanem a legkülönbözőbb tudományok is. Így azután – hála Istennek – ma három esztendő leforgása alatt többet tanulhat az ember, mint régen húsz év alatt” – írja Luther.²

A népoktatásban a reformáció megjelenése után gyökeresen azért változhatott meg a helyzet, mert új motíváció, az Istenhez való közelkerülés lehetősége jelent meg, mely az embereket tanulásra ösztönözte. Ahhoz azonban, hogy az újjászervezett oktatási rendszer meg tudjon felelni a minden eddiginél nagyobb tömegű tanulni vágyó igényeinek, szükség volt művelt, képzett prédikátor-hitújítókra és jól felkészült plébánosokra is.

Luther szerint a tanulás, tanultság nem csupán vallási kérdés, hanem az államnak is érdeke jól felkészült polgárok képzése: „...Ha évenként annyit költünk puskákra, utakra [...] és számtalan más ilyen dolgokra [...], miért nem lehetne ugyanennyit költeni a szűkölködő szegény fiatalságra?”³ A jó nevelés tehát egyaránt biztosítja az erős egyházat és a világi uralmat, a közrendet is. Luther minden helységben meg akarta teremteni az alsófokú népoktatás feltételeit – külön iskolákkal a fiúk és külön a lányok számára. A városokban anyanyelvi oktatást nyújtó, úgynevezett kisiskolák (Deutsche Schulen, Schreibschulen) nyíltak. A gyermekek szülei tandíjat fizettek az oktatásért, de ez alól a legrászorultabbak mentesültek.

Luther elképzelése szerint az iskola egyszerre az egyház és a világi hatalom alá kell, hogy tartozzék. (A fejedelem világi felügyelője, egyben legfőbb patrónusa minden iskolának.) Az iskola kormányzásában az egyházi és a világi rend egyaránt részt vesz, ám az alapvető oktatási kérdésekben az egyházé a döntő szó. Az iskolák nem centralizált intézményekként, hanem egymás mellé rendelt, független, önálló oktatási szervekként szerepelnek a lutheri elképzelésekben. (A központosító törekvések ellentmondának a protestantizmus alapelveinek.)

Ugyanúgy meghatározó az állam szempontjából a családi nevelés is, hisz a család a társadalomnak is alaptényezője, s ha a családok élete nem a megfelelő mederben folyik – ez végül az egész ország életére kiható negatív változásokkal jár. Luther a nők oktatását is feladatul tűzte ki, mert nézete szerint csak tanult ember láthatja el a családjának szerepét.

² Pädagogik und Reformation, 96.

³ Fináczy: i.m., 212.

A családi nevelésről

Luther a nevelést, mint istenes cselekedetet kezelte. Úgy gondolta, hogy nincs szentebb emberi tevékenység a nevelésnél, melynek alaptényezője a család. A gyermek nevelése, s ezen belül kereszténnyé nevelése a családban kezdődik. „...Minden családapája püspök a házában”⁴ – mondja Luther. A családapája az erre a célra Luther által írt Kis Káté alapján, annak kikérdezésével, magyarázásával irányította a helyes útra házanépét. A szülők leginkább az istenfélő, becsületes és munkaszerető gyermekek felnevelésével juthatnak el az örök üdvösséghez. Az egészen kirívó, rettenetes bűnök után a legsúlyosabb bűn a gyermek elhanyagolása. Luther ezen tézisének alátámasztására egy régi közmondást idéz: „Non minus est negligere scholarem, quam corrumpere virginem (Nem kisebb dolog egy iskolás gyermeket elhanyagolni, mint egy szűzet megrontani.)”

Ha egy szülő nem képes gyermekét helyes szellemben nevelni, akkor egy olyan nevelő felügyelete alá kell helyeznie, aki a közösségi és vallásos életre felkészíti. A gyermek olyan zálog, amelyről Istennek kell beszámolnunk. A jó nevelés fő biztosítója a helyes fegyelmezés, ami ugyanolyan távol áll a kegyetlen szigorúságtól, mint a puha engedékenységtől. A gyermeknek feltétlen tisztelettel kell viselkednie szülei iránt. A gyermek kötelességeiről Luther így ír:

„Kedves fiam, halld örömmel Isten igéjét,
Édes szülőd tanácsait s jóra intését.
Míg ifjú vagy, véd ez szívedbe,
Hogy boldog légy és juss a mennybe.”⁵

A lutheri élet- és hitfelfogásban tehát nem a nótlenség a legtokéletesebb keresztényi állapot, hanem a gyermeknevelésre rendeltetett családi élet.

Az egyházi nevelésről

Amikor az egyház a kereszttség szentsége révén felveszi a gyermeket tagjai sorába – felelősséget vállal érte, s Luther szavaival a gyermek lelki édesanyjává válik. Ezért a protestantizmusban megjelennek a gyermek- és ifjúsági istentiszteletek, melyeken Isten igéjét a gyermekek értelmi színvonalán hirdették, megértetvén a megkeresztelttel, hogy kinek a nevében és miért keresztelték meg. Elsősorban a gyermekeknek írta 1528-ban Luther Kis Kátéját is, mely kérdezz-felelek formában egyszerű és érthető módon tanította a legfőbb hitelveket. (Apostoli Hitvallás, Miatyánk, Tízparancsolat.)

Fontos a gyermekek hitrevelése, mert az ártatlanságuk megtartása a cél, vagy ahogy Luther mondja: „A gyermekek állnak Istennel a legjobb lábón életük és hitük szerint. [...] Ha pedig üdvözülni akarunk, az ő példájukat kell követnünk, és a csupasz Igéhez kell tartanunk magunkat.”⁶

Az iskolai nevelésről

A kolostorok és a zárdák megszüntetésével (sok esetben lerombolásával) eltűntek a kolostori iskolák is. 1528-ban Luther jóváhagyásával és egytetésével szerkesztette

⁴ Ottlyk: Luther élete és műve, 132.

⁵ Virág: Dr. Luther Márton önmagáról, 167.

⁶ Luther: Asztali beszélgetések, 59.

meg Melanchthon a reformáció iskolaprogramját. Ez kötelezővé tette az oktatást (akár kényszerítéssel is), hiszen az írni-olvasni tudás szükséges volt a Biblia forgatásához. Legelső fokon csak naponta 1-2 órát foglalkoztak tanulással, és az elméleti oktatás mellett fizikai (általában mezőgazdasági) munka is folyt. Később a tudományokat fokozatosan sajátították el a gyermekekkel. Az első fokozatban a latin nyelv elemeivel, illetve az írás-olvasással foglalkoztak. A tananyag az abc-ből, a Miatyánkból, az Apostoli Hitvallásból, Donatus és Cato műveiből és zenélésből (éneklésből) állt. A második fokozatban már a nyelvtan elemeivel is megismertkedtek a tanulók. A latin nyelvtant Aesopus meséin keresztül mutatták be. Szerepelt még a tananyagban Plautus, Terentius, egyes bölcs mondások megtanulása és leírása, illetve az együttzenélés. A hét egy napján a keresztény hit és élet dolgairól tanítottak. A harmadik fokozatban megismertették a diákokat a latin nyelvtan teljességével Vergilius, Ovidius Metamorfózisa, illetve Cicero művei alapján.

A továbbtanulás lehetőségét a jóképességű, de szerény anyagi körülmények között élő diákoknak is biztosították alapítványi ösztöndíjak támogatásával.

Legfelső szinten, az egyetemi nevelésben is történtek változások.

A Facultas Artiumon eltörölték Arisztotelész „érdemein felül” való tiszteletét, hisz Arisztotelész munkáiból Luther szerint keresztény ember nem tud tanulni semmit. Csak a Logika, a Retorika és a Poétika maradt meg a tananyagban, ezek is jelentéktelenebb súllyal, mint eddig.

A teológusoknak tanulmányozniuk kellett a Szentírás eredeti nyelveit. „... mert nem tagadhatjuk, hogy habár az evangélium kizáróan a Szentlélek által jutott hozzánk [...] mégis a nyelvek segítségével jött, és általuk gyarapodott és általuk kell, hogy megőriztessék.”⁷ A lelkésznevelés alapja természetesen a Bibliához való ragaszkodás, s ezt egészíti ki a bibliamagyarázók tanulmányozása. A teológia egyértelműen a Szentírás teológiájává válik. „A bibliai nyelv a hüvely, melyben a szellemnek kardja van elrejtve. Az a szekrény, amely ezt a kincset tartalmazza, az az edény, amelyben ez az ital áll. Az a tál, amelyben ez az étel megtalálható.”⁸ – mondja Luther.

Az orvosi fakultás ügyeibe nem szólt bele. A jogi karon mellőztette a középkori egyházjog tanítását, s mint mindennek, úgy a jog mértékéül is a Szentírást állította. A jogászokat közérthetőbb, kevésbé cikornyás szóhasználatra intette.

Luther szerint az egyetemi könyvtárak könyvvállományán is változtatni kellett. Egyes ókori szerzőket túlzott szabadosságuk miatt kidobattak: „Fölötte szükséges volna Juvenalis, Martialis, Catullus könyveit és Vergilius Priapus-verseit a könyvespolcokról és főleg az iskolákból kiválogatni, kitiltani, kidobálni, mert olyan szegytelen és vaskos dolgokat írnak, hogy olvasásuk nem eshetik az ifjúságnak súlyos ártalma nélkül.”⁹ Az egyetemi könyvtáraknak Luther szerint a Szentírás különböző nyelveken írt fordításait, a Szentírást magyarázó könyveket, nyelvtanulásra alkalmas könyveket, a hét szabad művészettel¹⁰ foglalkozó könyveket, orvos- és jogtudományi műveket és történelmi munkákat kell tartaniuk.

Luther elismerte a világi foglalkozásokat is, hiszen mindenkinek a maga által választott életpályán kell szolgálnia Istent, de a világi pályákon mozgóknak is éppen olyan fontos, hogy jól képzettek legyenek, mint az egyháziaknak. Az uralkodónak – különösen, ha nem saját érdeméből kerül a közösség élére – fontos a tudomány.

⁷ Fináczy: i.m., 210–211.

⁸ Ottlyk: A pedagógus Luther, 35.

⁹ Luther: i.m., 213.

¹⁰ A hét szabad művészet (septem artes liberales): Latin grammatika, retorika, dialektika, aritmetika, geometria, asztronómia, muzsika

(Luther erre Bölcs Frigyes szász választófejedelemet hozza példának.) Ha az állam vezető hivatalnokai nem járatosak a tudományban – az az egész állam vesztéhez vezethet. A nemeseknek sem elég már az, ha jó lovagok: egyszersmind művelt embereknek is kell lenniük.

Mivel szükség van erős közigazgatásra, jogrendszerre, stb., ezért szükség van ezekben a hivatásokban jól képzett, erős hitű polgárookra is. A nevelés fontossága abban áll, hogy a felelős beosztásokba megfelelő, tisztességes emberek kerüljenek. Ha ez így történik, akkor a világi foglalkozások egymást kiegészítve válnak nagy egészszé. Luther szerint ugyanis „Bölcsesség, ész, tudomány és író toll: úgy kell, hogy ezek regnálják a világot. Ha megharagudna Isten és a világból minden tudóst elsodorna, bestiákká, vadállatokká válnának az emberek.”¹¹

A legegyszerűbb embereknek is hasznos a műveltség, mert ha munkásként keresik is kenyerüket, akkor is kamatoztathatják tudományukat (külföldön az idegen nyelvek beszélésével, könyvek olvasásával, stb.). Példának Luther a nyelvtanulást hozza fel: „A nyelveknek [...] tudása mindenki számára hasznos [...], hogy más nemzetbeliekkel is beszélni, szótérteni tudjanak, tolmács nélkül, ne maradjanak német némák.”¹²

Természetesen kiemelt helyen foglalkozik Luther a lelkészneveléssel, hiszen a lelkészeket keresztül végzi Isten újjáteremtő munkáját, ezért a reformátoroknak nagy szükségük volt tanaik széles körű terjesztésére alkalmas, művelt vezetőréteg képzésére.

Luther és a módszer

Luther nem mélyedt bele részletesen a pedagógiai módszerek kérdésébe, hiszen saját bevallása szerint is ez nem szakterülete. Tett azonban a módszerre vonatkozóan figyelemre méltó általános megjegyzéseket. Már a fentiekben említettük a szemléletességre való törekvést, mint egyik legfőbb pedagógiai célját. A tudományokat és a hitet Luther szerint csak úgy lehet közelhozni a gyermekekhez, ha behelyezkedünk a gyermeki lelkivilágba, megértjük, felmérjük szellemi színvonalát, s a tanulásban nemcsak tudásanyagot, hanem örömet, játékot is nyújtunk a gyermeknek.

Mint azt a Kis Káté („a laikusok Bibliája”) is ékesen bizonyítja, Luther mestere az egyszerű, tömör, világos beszédnek, a dialektikának. Erről így ír: „A dialektika nagy tudomány: egyszerűen, tisztán és igazul beszél. [...] A dialektika megmutatja, hogyan kell a dolgokról tisztesen és helyesen beszélni, hogyan kell gondolkodni róluk [...] és hogyan kell megítélnünk és megbírálnunk őket.”¹³ A rövidség, tömörség azonban nem mehet az alaposág rovására, a játékosság nem jelenti a kellő alkalommal és kellő mértékben gyakorolt szigor elmaradását.

A nyelvtanulásnál Luther a grammatikai tudás elé helyezi a nyelvtanulás gyakorlati hasznát: az idegen nyelven való értést, beszélést. Ebben saját tapasztalatai vezetnek: „Inkább akkor tanultam héberül, amikor olvasás közben egy-egy kifejezést és mondást valamelyik másikkal összehasonlítottam, semmint amikor csak a grammatikát néztem.”¹⁴

¹¹ Luther: i. m., 212.

¹² Luther: i. m., 194.

¹³ Luther: i. m., 195–196.

¹⁴ Luther: i. m., 202.

Luther szerint a történelem tanítása során Isten cselekedeteire kell ráirányítani a figyelmet. Fontos a retorika oktatása is, hogy az ember azt, amit megtanult, tovább is tudja adni.

A nevelésben Luther nagy szerepet szán a zenének, éneklésnek, hiszen az egyszerű dalokon keresztül (mint amilyen az általa írt „Mennyből jövök most hozzátok”) a legkisebbekhez is eljut Isten igéje. „A muzsika szépséges, csodás adománya Istennek és közel áll a teológiához [...] Az ifjúságot mindegyre rá kell kapatni erre a tudományra, mert az emberek finomak és járatosak lesznek tőle”¹⁵ – mondja.

Végül így ír a tanulás hasznáról, általában: máig érvényes és megfontolandó szavakkal: „A tapasztalás azt mutatja, hogy mindazok, akik nem tanultak, fölpanaszolják és megbánták, hogy lenézték a jó tudományokat [...] legalább írni meg olvasni megtanulhattak volna.”¹⁶

Irodalom

- Dr. Bereczki Sándor: A reformáció és az ellenreformáció pedagógiai törekvései (in: Dr. Komlósi Sándor (szerk.): Neveléstörténet, Tankönyvkiadó, Budapest, 1986, 38–39)
- Finácz Ernő: A reformáció, A hitújítás és az iskola, Luther és a népnevelés (in: A reneszánsz kori nevelés története, Könyvértékesítő Vállalat, Budapest, 1986, 206–215)
- Martin Luther: Asztali beszélgetések (válogatta, összeállította, jegyzetekkel ellátta és fordította: Márton László), Helikon Kiadó, Budapest, 1983.
- Pädagogik und Reformation, Berlin, 1986.
- Mészáros István: A reformáció pedagógiai céljai (in: A humanizmus és a reformáció-ellenreformáció nevelésügye a 15-16. században. Tankönyvkiadó, Budapest, 1984, 63–67)
- Ottlyk Ernő: A pedagógus Luther (doktori értekezés), „WIKO” Nyomdai Műintézet, Kassa, 1942.
- D. Dr. Ottlyk Ernő: A pedagógus Luther (in: Luther élete és műve, A Magyarországi Evangélikus Egyház Sajtóosztálya, Budapest, 1983, 127–145)
- Pukánszky Béla: A reformáció és ellenreformáció pedagógiai törekvései (in: Pukánszky Béla – Németh András: Neveléstörténet, Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 1994. 133–143)
- Scholz László: A család – Luther tanításában (in: Keresztyén Igazság – Új folyam 17. sz., 1993. tavasz, 8–16)
- Virág Jenő: Dr. Luther Márton önmagáról, Ordass Lajos Baráti Kör, Budapest, 1993

¹⁵ Luther: i.m., 198.

¹⁶ Luther: i.m., 194.